

SHARING IS CARING

Divrei Torah for Your Seder

07 - 08 7

Source Materials
Rabbi Efrem Goldberg
reg@brsweb.org

השיר והשבח לחי עולמים

הגדה של פסח

עם פירוש

השיר והשבח

"השיר יהיה לכם כליל התקדש החגי'
(ישעי' ל')

מאת הגאון הגדול, אביר הרועים, רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה
מרן רבי זלמן סורוצקין זצוק"ל

בהגאון הצדיק מוהר"ר בן ציון זצוק"ל
אבי"ד דלוצק, זיטל והרנובה

בעתהמ"ס "אונים לתורה" ה' חלקים, "מאונים למשפט" שר"ת ב' חלקים,
"הרעה והדבור" ג' חלקים ר"חוט של חסד" על מגילת אסתר

מהדורה שלישית עם תוספות

ירושלים תשמ"א

ואף אתה הקהה את שניו ואמור לו בעבור זה. התורה אמרה לנו:
"והגדת לבנך", דק
אמירה בעלמא, ומדוע מיעץ לנו בעל ההגדה לעשות לבן הרשע גם מעשה היינו.
להקשות את שניו? ונראה שבשעה שאנו מתוכחים עם רשע אודות מציאות ה'
אודות החיוב לעבוד אותו (מה העבודה הזאת לכם) עלינו לזכור שהוא נוגע
בדבר, כי העובד ה' מאמין באמת, ובשביל אמונתו מעמים על עצמו עול של
תורה ומצוות. אבל הרשע שהוא רוצה בעולם של הפקר טוב לפניו יותר לומר:
לית דין דלית דין ח"ו. ומפני שהוא רוצה להיות בלי עול, לאכול ולשתות
כל מה שלבו חפץ, לכן הוא כופר בעיקר, ומשום כך יעץ לנו בעל ההגדה
להקשות את שניו של הבן הרשע, וכשלא יהיו לו שנים, ולא ירחיק אתך תאות
העולם הזה, או לא יהיה משוחך בדעתו, ואולי יתחיל להאמין בה' ובתורתו,
אחרי שסרה התאוה ממנו, ולבו חלל בקרבנו. ואף על פי שיש גם תאות אחרות
מלבד האכילה, אבל מפני שדבן הוא קטן, עיקר תאותו היא האכילה וד"ל.
ולכן קודם שאתה אומר לו "בעבור זה עשה ה' ליי", צריך להקשות מקודם
את שניו, ולבטל תאותו, ואז ישפוט מישרים...

מסמך

התנ"ך
על פי

עריכה: שמואל זיוון

פסח

סדר מתחיל דוקא בלילה

ליל הסדר

לעולם. עץ הדעת אינו גדל. על דבר מת אי אפשר להוסיף. אבל עץ החיים - אתם יודעים מה זה חיים? חיים זה לגדול, נכון ולגדול זה להוסיף. לכן בהדלקת נרות שבת צריך להוסיף. צריך להקדים לפני הלילה.

וגם במוצאי שבת אנחנו מתקנים את עץ הדעת: לעץ הדעת לא היה ריח. ולכן, מיד אחרי שבת אני מריח בשמים - מפני שאני רוצה להיות מחובר לעץ החיים. עץ החיים נותן ריח טוב.

אם כן, בשבת, אני יכול לעשות קידוש בזמן יתוספת שבת; כשישי עדיין אור. אבל את ה'סדר' אני לא יכול להתחיל לפני שיוצאים שלושה כוכבים, שיחזו הסימן ללילה ממש. כי בתורה כתוב 'בערב תאכלו מצותי' - אני צריך לאכול את המצה כשחשוך.¹³

אתם מבינים, מבחינת קדושת יום טוב, אני יכול להוסיף: כשאני מקבל על עצמי את חג הפסח, כשאחזיתו הקדושות מברכות על הגרות - זה יום טוב. אסור לי לעשות עוד מלאכה. אבל את הסדר עצמו אני יכול להתחיל רק כשזה ממש לילה.

זה כל כך עמוק, אתם יודעים: האור העצום, האור האיוסופי שמאיר בליל הסדר, בליל יציאת מצרים - זה דוקא כשבחזר הכל חשוך.

דוקא בשלשת ימי החושך - ולכל בני ישראל היה אור במושבותי.¹⁴

אתם יודעים, בשבת אני יכול לעשות קידוש לפני צאת הכוכבים. אשתי יכולה להדליק נרות שעה לפני הלילה, אני מתפלל מנחה ומעריב, ואני בא הביתה ועושה קידוש. אפילו אם יש עדיין אור. זה בסדר גמור. מדוע? מפני שבשבת יש הלכה של יתוספת שבת; צריך להוסיף על השבת. ואפשר להוסיף אפילו שעה.¹¹

אתם יודעים שאחד מהתיקונים לחטא עץ הדעת הוא הדלקת נרות שבת על ידי האשה.¹² והיא לא יכולה להדליק בדיוק כשהשבת נכנסת. היא צריכה להוסיף מחול על הקודש. כבר דיברנו על זה: זוהי בחינת תורה שבעל פה. זה כל הענין של האשה - להוסיף.

התיקון לעץ הדעת הוא - עץ החיים. מעץ הדעת ירדה מיתה

11. שולחן ערוך אורח חיים: רס"א, ב' ה' אלוהים את האדם כאשר שמקששת
12. ילקוט בראשית רמז ל"ב. '...הוא עיסתה במים ואח"כ נוטלת חלה, לפיכך (האשה) כבתה נרו של עולם, דכתיב נר ה' תשמור מצות חלה. היא שפכה דמו של נשמת אדם, לפיכך תשמור מצות נר. הוא אדם הראשון דכתיב שופך דם האדם טמאה חלתי של עולם - זה אדם הראשון באדם דמו ישפך - תשמור נדתה שיתכפר דכתיב ואד יעלה מן הארץ וסמ"ד ליה וייער לה. וענין גם שבת לא, ב' ל"ב, א.

1

13. שולחן ערוך אורח חיים: תע"ב, א' 14. שמות ז' כג.

התאין תודו לכו
The Carlebach Haggadah

Wine... the grape has to go through so much pain until it becomes wine. When it's wine at last, it's so beautiful. We have to go through so much until we reach where we have to be. You know, if you asked the grape about it in the middle of the process, the grape would say, "Do you know what I'm going through? Everybody steps on me. Once I was so beautiful — look what has happened to me now!" But I would tell the grape, "Wait; soon, soon..."

The Izhbitzer Rebbe says that wine is the symbol of the forces in the world which make us forget what we really are, the ones which dehumanize us. An alcoholic is capable of destroying himself, as well as his family and friends. You know what I do? I take the cup of wine in my hand and I say, "There's no power in the world that can make me forget there is only one God."

Seder Night

with

Reb Shlomo

Edited by
Chaim Stefansky

URIM PUBLICATIONS
New York • Jerusalem

הגדה של פסח

שיח הגר"ד

והוא

לקט חידושים בראיונים ופירושים שהועתקו מפי השמועה
משיעורי הגאון הגדול

ספר רבינו יוסף דוב הלוי סאלאוויצ'ק וצלהיה
על ההגדה ומצוות ליל הסדר

נכתב ונערך ע"י נכדו
יצחק אבא ליכטנשטיין

ירושלים תשנ"ה

מקודם. ועיי"ש שכתב עוד טעמים בזה. והנה עיין ברמב"ם (פ"ח הלכות חמץ ומצה ה"ו) שכתב דחולקים את אחת המצות אחר ההגדה, לפני ברכת המוציא, ולא קודם ההגדה. מכאן בדבריו דחולק על ר"י טוב עלם הסובר דעושים יחץ קודם ההגדה. וצריך ביאור במה נחלקו הרמב"ם ור"י טוב עלם.

והנה איתא בברכות (דף ל"ט) אמר רב חייא בר אשי פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא, ופליגא דר' חייא דאמר ר' חייא צריך שתכלה ברכה עם הפת. ועיי"ש בראשונים (רא"ש סי' י"ט) שביארו את דברי הגמרא דמיירי שיש לפניו פת שלימה או פתיחים גדולים, ורוצה לבצען לפתיחים קטנים לאכלן בקערה. ובזה נחלקו האמוראים, רב חייא בר אשי סובר דיכול לברך לכתחילה אפילו לאחר שבצען, דדין ברכת המוציא הוא, בוצע ואח"כ מברך. ואילו ר' חייא חולק וסובר דאינו מברך אחר הבציעה ולא לפני, אלא בשעת הבציעה. ולכאורה דברי ר' חייא צריכים ביאור אמאי אינו יכול לבצוע קודם הברכה כדברי רב חייא בר אשי, ומה אכפת לי מתי בוצע, ולמה צריך לבצוע בדוקא בשעת הברכה. והנראה מוכרח דסובר ר' חייא דאיכא דין של בציעה בברכת המוציא, דדין ברכת המוציא הוא לברך על הפת ולבצוע אותה ולאוכלה, וסובר ר' חייא דדין זה צריך להתקיים בשעת הברכה ולא לפני, כדי שתצטרף הבציעה

(ז) בענין יחץ. יחץ אינו מוזכר בגמרא ומנהגינו לחצות אחת המצות מקורו הוא בפיוט שחיבר רבינו יוסף טוב עלם לשבת הגדול. וכביאור מנהג זה, כתב הכלבו (הובא בב"י סי' תע"ג) שהוא משום דאומר הא לחמא עניא, ולחם עני הוא בפרוסה דדרכו של עני בפרוסה, ומשום כך צריך שתהא פרוסה לפניו בשעה שאומר הא לחמא עניא, ולכן צריך לחצות את המצה

יח

הגדה של פסח

סובר הרמב"ם דאין עושים יחץ קודם ההגדה כיון דדין בציעה הוא מדינא דגמרא ואין אנו יכולים לחצות את המצה קודם ההגדה, דאז יחסר דין בציעה.

ונראה דגם ר"י טוב עלם מודה לזה דיש דין של בציעה בברכת המוציא, כדמוכח מדברי הגמרא, אלא דסובר דגם בציעה שלפני ההגדה יכולה להצטרף לברכת המוציא. ולהכי עושים יחץ כדי שתהא פרוסה לפנינו בשעה שאומרים הא לחמא עניא.

ונראה לומר טעם אחר במה שנוהגים לעשות יחץ, דהנה איתא בפסחים (דף קט"ו:) דצריך לומר את ההגדה על המצה, דדרשינן לחם עוני, לחם שעונים עליו דברים הרבה, ותו דרשינן התם דבר אחר לחם עני דבעינן שהמצה תהא פרוסה, דדרכו של עני בפרוסה. ושתי דרשות אלו אינם דרשות חלוקות, ושתיהן אמת, וכדחיינן דאנו אומרים את ההגדה על המצה כמבואר בתוס' (שם ק"ד ד"ה הביאו לפנינו מצה) וגם מברכים על פרוסה כמבואר בברכות (דף מ:.) א"כ לחם זה שאומרים עליו את ההגדה צריך להיות פרוסה דדרכו של עני בפרוסה, ולכן חוצים את המצה לפני ההגדה לומר עליו את ההגדה.³

לברכה, דאם בוצע מקודם בציעה זו אינה שייכת כלל לברכת המוציא דכבר בצע לפני הברכה. וועיי"ש דרבא. דק"ל כוותי', חולק על ר' חייא וסובר דמכרך ואח"כ בוצע, והיינו משום דסובר רבא דבעינן שלימה בשעת הברכה ולהכי אינו יכול לבצוע בשעת הברכה אלא רק לאחר, אבל נראה דמודה רבא לר' חייא שיש דין של בציעה, ובציעה זו יכולה להצטרף לברכה גם לאחר.¹

אשר לפי"ז יש לומר דהרמב"ם סובר דלהכי אין עושים יחץ קודם ההגדה, דכיון דאיכא דין של בציעה בברכת המוציא, א"כ אם יבצע את המצה קודם ההגדה הוא ההגדה הפסק בין הבציעה לברכה, ואין בציעה זו מצטרפת לברכה, ולכן צריך לבצוע סמוך לברכה דאז הבציעה מצטרפת לברכה. ואף דבשאר ימות השנה ק"ל כרבא, וכן פסק הרמב"ם (פ"ז הלכות ברכות ה"ב), דבוצע אחר הברכה, סובר הרמב"ם, דזהו רק דין לכתחילה, כיון שיכול לבצוע אז, אך כליל הסדר דאיכא דין דלחם עני, וצריך לברך על פרוסה בדוקא, ואינו יכול לבצוע לאחר הברכה, אז לכר"ע גם כשבוצע תיכף קודם הברכה מצטרפת הבציעה לברכה, כך שמתקיים גם דין בציעה וגם דין לחם עני. ולכן

מָה נִשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת? שֶׁבֶכֶל
 הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמַצָּה.
 הַלֵּילָה הַזֶּה כְּלוּ מַצָּה: שֶׁבֶכֶל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שֶׂאֵר
 יְרֻקוֹת הַלֵּילָה הַזֶּה מְרוּה: שֶׁבֶכֶל הַלֵּילוֹת אֵין אָנוּ מִטְבְּלִין
 אֲפִילוּ פֶּעַם אַחַת. הַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים: שֶׁבֶכֶל הַלֵּילוֹת
 אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסַבִּין. הַלֵּילָה הַזֶּה כְּלָנוּ מְסַבִּין:

What makes this night different from all other nights?

On all other nights we eat chametz or matzah, but on this night only matzah.

On all other nights we eat any kind of vegetable, but on this night we eat

maror. On all nights we need not dip even once, but on this night we do so

twice! On all other nights we eat sitting upright or reclining, but on this night

we all recline.

The Four Questions – ארבע הקושיות

Nechama liked to refer to the four questions to demonstrate the difference between a קושיה and a שאלה. The four questions, she pointed out, are referred to as the four questions which the questions are framed.

Each of the four questions follows the same format:

On all other nights we _____, but _____, reflecting a contrast or seeming contradiction to what we know, and would expect, based on previous knowledge or experience. It is thus a sharper question that requires a more specific answer.

According to Nechama, this format represents a קושיה, as opposed to the simple שאלה format which would be:

Why on this night do we _____? _____ of biblical exegesis. Nechama's insight turns what many think of as the child's part of the Seder ritual into a sophisticated paradigm for Torah learning.

The שאלה is a simple informational question. The קושיה, on the other hand, takes note of something that deviates from the

Studies on the Haggadah

FROM THE TEACHINGS OF
NECHAMA LEIBOWITZ

הגדת נחמה

edited by

Yirshak Reiner and Shmuel Peerless

URIM PUBLICATIONS
New York • Jerusalem

למלאי מעלה מעלה

הגדה

של פסח

עם

ביאור מיוחד על פי הספר הקי

שפת אמת

מאת כבוד קדושת מורינו ורבינו קדוש ישראל
ותפארתו רשכבה"ג מרן יודרא ארי' ליב
זוקלה"ה מגור יע"א

עורך ומבואר בעור ה'

ע"י

נחמן יוסף-וילהלם

ירושלים, תשנ"ד

הגדה של פסח

מז

סיפור יציאת מצרים מחמת שעבוד הגלות הנוכחית

ואילו לא הוציא וכו' הרי אנו ובנינו משועבדים
לשון הרי קשה, שהיה לו לכתוב ואילו לא הוציא וכו' היו אנו ובנינו וכו', ואילו
לשון הרי, משמעותו "הנה" דהיינו מציאות קיימת לפנינו, שאמנם כן משועבדים
אנו עדיין.

וכך ביאורו:

בדוע שגלות מצרים היתה לדורות, שכל יהודי עובר מהלך של גלות מצרים, בפרט
לעובד ה' שיש לו כמה מיני מצרים מהסט"א בעבודת הבורא, והמשכת הגאולה
היא ע"י הזכרת יציאת מצרים בכל יום, שכן גם נסי מצרים הם לדורות.

ולפי"ז דברים אלו הם טעם לחיוב הזכרת יציאת מצרים בימינו, והיא, שהרי אנו
עדיין שרויים ומרגישים את הגלות ולכן צריכים אנחנו להזכיר את יציאת מצרים
כדי להמשיך את הגאולה.

עפי"ז פסח תרל"ז ד"ה ואלו.

והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה. איתא בתוספתא דפסחים (פ"י ה"ח) חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה אפי' בינו לבין בנו וכו' מעשה ברבן גמליאל זוקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד והיו עסוקין בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר. וצ"ע מה שייטיהו בהלכות הפסח לסיפור יציאת מצרים. ומוכרח מדברי התוספתא דלא רק בסיפור הנס דיציאת מצרים מתקיים הסיפור דיצי"מ אלא גם בלימוד ההלכות וע"כ הוא חייב לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה. [ובטור סימן תפ"א כתב וז"ל: ופירש ה"ר יונה טעם למנהג לפי שחייב אדם לעסוק כל הלילה בהלכות פסח וביצי"מ ולספר בנסים ובנפלאות שעשה הקב"ה לאבותינו וכו' והכי איתא בתוספתא חייב אדם לעסוק בהלכות פסח וביצי"מ כל הלילה וזהו ששנינו מעשה בר"א ור' יהושע שהיו מספרין ביציאת מצרים כל הלילה וכו' עכ"ל הטור].

וזהו הביאור במה שאמרו אח"כ חכם מה הוא אומר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה"א אתכם ואף אתה אמר לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, וצ"ע דהא איירי כאן בסיפור יצי"מ ומה זה שאומר ואף אתה אמר לו כהלכות הפסח דמאי שייטיהו בהלכות הפסח

"וי"ג תורות כתב משה לוי"ב שבט"ס ואחד לשבטו של לוי, שאם יבקש אחד מן השבטים לעקור דבר מן התורה יהא שבטו של לוי מוציא ספר תורה שלו ומגיהו מתוכו". (פסיקתא רבב כהנא פיסקא לב)

הגדה של פסח מבית לוי

מתורתם והליכותיהם

של רבותינו גאוני מאורי ישראל שושלת בריסק
בעל בית הלוי, רבנו חיים הלוי, מרן רי"ז הלוי
זכותם תגן עלינו

מתוך ספרים וכתבים ודברים שבע"פ

לוקט ונערך בחסדי ה'
ע"י

מנחם מענדיל גערליץ

מהדורה שניה מתוקנת
עיה"ק ירושלים תובב"א
טבת תשמ"ג

ק"ו מבית לוי

עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם רְבוּתֵינוּ
הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית:

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה הָרִי אֲנִי כָּבֵן
שְׁבָעִים שָׁנָה וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֹּאמֶר
יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלִילוֹת, עַד שֶׁדַּרְשָׁה בֶּן
זוּמָא, שֶׁנֶּאמַר (דברים טז ג) לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת

לסיפור יצי"מ. אך לפי מה שבארנו דלא רק בסיפור הנס דיציאת מצרים מתקיימת המצוה דסיפור יצי"מ אלא גם בלימוד הלכות הפסח (עי' גם תו"כ בחוקותי פ"א ה"ג ובר"ש שם), אתי שפיר זה שמש"ב לו כן. (הגרי"ז, קונטרס בעניני חנוכה ומגילה להגאון רח"א טורצ'ין זצ"ל). ובזה יובן גם מה שהביא כאן

הפולגתא דראב"ע וחכמים לגבי מצות זכירת יציאת מצרים בלילות הא כאן איירי במצות סיפור יציאת מצרים שודאי נוהגת בלילות ולא במצות זכירת יצי"מ, דהנה הרמב"ם בנוסח ההגדה שלו גרס אמר להם ראב"ע וכו' דהיינו דבאותו לילה שהיו מסובין בבני ברק אמר להם כן ראב"ע, ומה שעשה כן הוי מתורת ההלכות ששייכות ליציאת מצרים דגם בזה מקיים מ"ע דסיפור יצי"מ וכנ"ל.

ועדיין צ"ע לגירסא דגריס בהגדה בתשובת החכם עד אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, והיינו דאומרים לחכם כל ההלכות עד הלכה זו דאין מפטירין, שהיא המשנה האחרונה בפסחים, אם הכוונה היא דאומרים לו מתחלת המסכתא והיינו דגם בהלכות חמץ מקיימים מצות סיפור יציאת מצרים, או שמא רק מפרק תמיד נשחט דהיינו הלכות ק"פ ולא הלכות חמץ, דבהלכות חמץ אין מקיימין מצוה זו.

CARLEBACH, SHLOMO

CARLEBACH, SHLOMO (1926–1995), rabbi, composer, and singer. Born in Berlin, the son of Rabbi Hartwig Naphtali Carlebach, he went to the United States in 1939 and studied at Mesivta Tora Vo-da'ath, the Beth Midrash Gevoha of America, and Columbia University. In his songs he created a neo-hasidic style which blended elements of the traditional *niggun*, Israel song, and the American folk song style of the 1960s—from which he also took over the practice of singing with his own guitar accompaniment. His recordings and tours in the United States and Israel were popular both in religious and nonreligious circles. He established a "House of Love and Prayer" in California and in Jerusalem that attracted Jewish youth in the late 1960s and early 1970s.

LEIBOWITZ, NEHAMA

Leibowitz, Neḥama (1905–), Bible scholar, sister of Yeshayahu Leibowitz. Leibowitz was born in Riga, and from 1930, when she settled in Palestine, until 1955, she taught at the Mizrahi Women Teachers Seminary in Jerusalem. She was a regular Bible commentator on the Israel Broadcasting Service. From the late 1950s she taught Bible at Tel Aviv University (professor, 1968) and at Bar-Ilan University. From 1951 she published weekly "Pages" for the study of the weekly portion (*parashat ha-shavu'a*), which reached Bible students all over the world. They were translated into various languages (including English). She was awarded the Israel Prize for Education in 1956.

Yizchak Jacob Eisner

available to all who sought him out, receiving them kindly. However, like the Kotsk school he placed Torah study at the center of spiritual life. As one of the most eminent scholars in Poland of his day he developed among his followers enthusiasm for Torah learning. He also followed the Kotsk method in emphasizing profundity of thought in the search after truth and the inner promptings of the heart, and in continuous striving after self-perfection.

The period of his leadership, which lasted only seven years, had a formative influence on the development of Hasidism in Poland. Gur Hasidism became a powerful element in Orthodox Polish Jewry, and retained a leading position until the Holocaust.

JUDAH ARYEH LEIB ALTER (1847–1905) son of Abraham Mordecai (the eldest son of Isaac Meir), was orphaned as a child and brought up and educated largely by his grandfather. In 1870, after the death of Hanokh of Aleksandrow, the successor of Isaac Meir as Gur rabbi, Judah Aryeh Leib became the head (*admor*) of Gur. In this position he wielded a wide influence and established the leadership of Gur Hasidism in Congress Poland. A distinguished scholar, modest in behavior, Judah Aryeh Leib won the confidence of rabbis and communal leaders throughout Jewry. Like his grandfather he also played a role in public affairs, concerning himself with contemporary Polish Jewish problems. Through his influence Hasidism in Poland dissociated itself from Zionism. Judah Aryeh Leib devoted much energy promoting Torah study and attracted many of the youth. His writings are collected under the title *Sefat Emet* (2 vols., 1905–08), after which he is also known. The five sections on the Pentateuch include addresses on Sabbaths and festivals, distinguished by the profundity of their ideas and clarity of exposition, and reflect the marked influence of Judah Loew b. Bezalel (the Maharal) of Prague. The sections on the Talmud, on tractates *Mo'ed* and *Kiddushin*, evidence his wide Jewish scholarship and ability to penetrate to the intended meaning and provide a lucid exposition of the problem, in contrast to the dialectical *pilpul* method followed by his grandfather.

Judah Leib was succeeded by his eldest son, ABRAHAM MORDECAI ALTER (1866–1948), the last of the dynasty in Poland. Under his leadership Gur Hasidism reached the height of its influence. He restored the recitation of morning prayer to the regular time and enjoined a break during the Sabbath service for public study. A lover of order and precision, he gave Gur Hasidim an organized framework.

In the period preceding the Holocaust Abraham Mordecai was the most prominent figure in European Orthodox Jewry and one of the founders of Agudat Israel. Particularly sympathetic toward young people and concerned with their needs, he was instrumental in establishing schools and youth organizations. As well as being a scholar, he was an ardent bibliophile. He visited Erez Israel many times and acquired property there. On the outbreak of World War II he escaped from Gur to Warsaw, and finally to Erez Israel in 1940. During and after the Holocaust he was active in rescue work and in the material and spiritual rehabilitation of refugees. He died on Shavuot at the height of the siege of Jerusalem in 1948 and was buried in the precincts of Yeshivah Sefat Emet which he had founded.

Abraham Mordecai's son, ISRAEL ALTER (1892–1977), succeeded him as Gur rabbi. A noted scholar of great personal charm, he had an influence far beyond the immediate circle of his followers. As head of the various Gur institutions and yeshivot he did much to enhance the reputation and influence of Gur Hasidism. Thousands of visitors traveled to his court in Jerusalem each year to see him and receive his blessing.

[Abram Juda Goldrat]

SOLOVEICHIK, ISAAC ZE'EV HA-LEVI

Also: **Velvele Brisker**

SOLOVEICHIK, ISAAC ZE'EV HA-LEVI (1886–1959), rabbi of Brisk (Brest-Litovsk), halakhist and talmudist. Born in Volozhin, Isaac was the son of Hayyim Soloveichik, who was his only teacher and regarded him as his spiritual heir, who would continue that tradition of study which originated in Volozhin. Isaac's erudition and acumen were evident from his early youth, and his father stated that in insight he resembled his grandfather Joseph Baer, the founder of the Brisk dynasty of great talmudists. On the death of his father in 1918, Isaac Ze'ev was appointed by the community to succeed him as rabbi of Brisk. He soon became renowned as a central figure in the world of Torah and was popularly known as "R. Velvel." He did not establish a yeshivah at Brisk but gave lessons to a group of the best students of yeshivot as well as other select individuals who assembled in his *bet midrash*. Admission to his circle of students was regarded as a great privilege, to which every student who wished to perfect his knowledge aspired. Despite his youth, the great contemporary talmudists, well-known rabbis, and heads of yeshivot, acknowledged his superiority and paid respectful attention to his words, his *hiddushim* ("original deductions") passing from mouth to mouth.

On the conquest of Poland in World War II, he fled from Brisk to Vilna together with five sons and two daughters (his wife and another four children were murdered in Brisk). Soloveichik was saved from the destruction of Polish Jewry and in 1941 went to Erez Israel, settling in Jerusalem. He established there a *kolel* of select young men. A yeshivah was founded and administered by his eldest son Joseph Dov. There was a great difference between Soloveichik's activities as rabbi of Brisk and his conduct in Jerusalem. During his 20 years as rabbi of Brisk he had been in the center of communal and congregational life, while in Jerusalem he confined himself to his studies, firmly refusing any official appointment and avoiding any public appearance or participation in daily public life. He even refrained from giving halakhic rulings, maintaining that "Jerusalem has a rabbi to whom problems should be addressed." Only in cases where he saw danger to the foundations of religion and faith did he break silence and give his ruling in the most vigorous of terms. He belonged to no party and did not intervene in political affairs, but as an outstanding halakhist he exercised great influence over extensive circles of Orthodox Jewry, especially after the death of Avraham Karelitz (Hazon Ish). In Jerusalem, as in Brisk, he lectured daily and his novellae were noted down or transmitted by his pupils. "R. Velvel" loved the Holy Land and believed wholeheartedly in the *mitzvah* of living there.

[Itzhak Goldshlag]

SOROTZKIN, ZALMAN BEN BEN-ZION

SOROTZKIN, ZALMAN BEN BEN-ZION (1881–1966), Lithuanian rabbi and communal leader. Sorotzkin was born in Zakhrina, Russia, where his father was rabbi. After studying under his father, he proceeded to the yeshivot of Slobodka and Volozhin. His renown as a brilliant student came to the attention of Eliezer Gordon, the head of the yeshiva of Telz, whose daughter he married. After his marriage he studied for several years in Volozhin. On returning to Telz he undertook the administration of the yeshiva, displaying great organizing ability. The yeshiva building was destroyed by a conflagration, and he succeeded in rebuilding it within a short time. In 1911, after the death of his father-in-law, he was invited to serve as rabbi in the small town of Voronovo (Werenow), near Vilna, where he founded a yeshiva for young students. After some years he was appointed rabbi of Zittel in Lithuania, where he also developed extensive communal activities, particularly in founding an educational network. After the outbreak of World War I, he was forced to wander with his family into Russia and arrived in Minsk. There he devoted himself to public activity and vigorously opposed the false charges and discriminatory decrees against the Jews which were constantly being issued by the czarist government. After the war he returned to Zittel, but shortly afterward was appointed rabbi of Lutsk, capital of Volhynia (then in Poland), which had a Jewish community of 30,000, and he remained there until the outbreak of World War II. During his rabbinate in Lutsk he became renowned as one of the outstanding Polish rabbis and was one of the leaders of Agudat Israel and of Orthodox Jewry generally. When Lutsk was occupied by the Russians after the outbreak of World War II, they threatened to imprison him if he continued his activities. He was compelled to flee with his family to Vilna, where Hayyim Ozer Grodzinski, rabbi of Vilna, charged him with reorganizing the many yeshivot, most of whose students had escaped to Lithuania. He remained in Vilna until the entry of the Russian army, when he left, and after many vicissitudes finally arrived in Erez Israel.

There he threw himself into communal work. He established the Va'ad ha-Yeshivot charged with the care of the yeshivot in Israel on the model of the Vilna Va'ad ha-Yeshivot (of which he had been one of the founders), and he headed it until his death. He was elected vice-chairman of the Mo'ezet Gedolei ha-Torah of Agudat Israel, and after the death of Isser Zalman Meltzer served as its chairman, a position he held until his death. He also headed the independent educational network (Hinnukh Azma'i) set up by Agudat Israel. Sorotzkin was an outstanding preacher, and many of his homilies appear in his work *Ha-De'ah ve-ha-Dibbur* (1937), on the Pentateuch. Toward the close of his life he published *Oznayim la-Torah* (1951–60), a commentary on the Pentateuch, and *Moznayim la-Mishpat* (1955), a collection of responsa in two parts. Some of his responsa are still in manuscript. Posthumously published is his commentary *Ha-Shir ve-ha-Shevaḥ* on the Passover *Haggadah* (1971).

[Itzhak Goldshlag]